

Mariusz Szajda*

Listy Albrechta Dürera jako źródło refleksji pedagogicznej

Między humanizmem a nowoczesnością

Albrecht Dürer's Letters as a Source of Pedagogical Reflection

Between Humanism and Modernity

Abstract: The letters of Albrecht Dürer, one of the greatest artists of the German Renaissance, serve not only as a historical and artistic testimony but also as an inspiring source of pedagogical, spiritual, and philosophical reflection. This article analyzes selected letters by Dürer, revealing how they articulate educational ideas, values, and personality development within the humanistic and religious context. The aim of the article is to find indications that A. Dürer's letters contain content that may serve as a basis for contemporary reflections on master-student relationships, artistic education, spiritual development, the importance of work and self-improvement in the educational process, as well as the existential meaning of being a teacher and a student.

Keywords: Albrecht Dürer, Renaissance pedagogy, spiritual education, master-disciple relationship, existential pedagogy, humanism, letters as educational medium.

* Mariusz Szajda (ORCID: 0000-0003-1522-2944) – Uniwersytet Szczeciński, Instytut Pedagogiki, kontakt: mariusz.szajda@usz.edu.pl.

Wprowadzenie

List jako gatunek literacki był w renesansie czymś więcej niż narzędziem komunikacji. Stanowił intymne medium wyrażania myśli, odczuć i wartości – osobisty dziennik oraz świadectwo epoki. W refleksji pedagogicznej, jak wskazuje Władysław Szulakiewicz: „korespondencja jest cennym źródłem do dziejów edukacji i nauki. Jest źródłem wszechstronnym mówiącym o wielu sprawach z życia piszących, ale i z życia epoki, na którą przypada los autorów listów”¹.

W listach jednego z najwybitniejszych niemieckich artystów początków renesansu – Albrechta Dürera (1471–1528)² – odkrywamy nie tylko tropy jego artystycznych rozterek, lecz także głębokie przemyślenia na temat kondycji człowieka, znaczenia pracy, sensu duchowości i powinności względem drugiego

- 1 W. Szulakiewicz, *Korespondencja w badaniach historii edukacji i nauki*, w: *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015, s. 48.
- 2 Albrecht Dürer urodził się 21 maja 1471 r. w Norymberdze. Jego ojciec pochodził z Węgier, a rzemiosło złotnicze odegrało kluczową rolę w pierwszym etapie edukacji młodego Dürera. Już jako chłopiec wykazywał niezwykle zdolności rysunkowe, które ujawniły się w jego słynnym autoportrecie z 1484 r., namalowanym w wieku trzynastu lat. W wieku piętnastu lat rozpoczął naukę u norymberskiego malarza Michaela Wolgemuta, co pozwoliło mu poznać technikę drzeworytu, która w przyszłości uczyniła go jednym z największych mistrzów grafiki. W latach 1490–1494 odbył podróż czeladniczą, odwiedzając m.in. Kolonię, Strasburg i Bazyleę, gdzie zapoznał się z nowymi prądami intelektualnymi i artystycznymi. Rok 1494 był przełomowy – Dürer ożenił się z Agnes Frey i udał się w podróż do Włoch, odwiedzając m.in. Wenecję. To tam zetknął się z renesansowym humanizmem i nową estetyką. Te wpływy wkrótce zintegrował z niemiecką tradycją sztuki gotyckiej, tworząc innowacją jakość artystyczną i intelektualną. Dürer był pierwszym artystą północnoeuropejskim, który nie tylko praktykował sztukę, ale również teoretyzował na jej temat. W kolejnych dekadach stworzył wiele wybitnych dzieł – w tym słynne cykle graficzne: *Apokalipsę* (1498), *Wielką Pasję* i *Życie Marii*. Jego grafiki odznaczają się precyzją, symbolizmem oraz głębią duchową. Wydał także dzieła teoretyczne: *Cztery księgi o proporcjach ludzkiego ciała* i *Instrukcję o mierzeniu*. Dürer był również artystą zaangażowanym intelektualnie i religijnie – korespondował z Erazmem z Rotterdamu, interesował się reformacją i pozostawał pod wpływem nauk Marcina Lutra. Zmarł 6 kwietnia 1528 r. w Norymberdze. Pozostawił po sobie nie tylko wybitne dzieła sztuki, lecz także bogatą spuściznę intelektualną, w tym listy, które ukazują go jako człowieka w pełni świadomego swojej roli kulturotwórczej i moralnej; E. Panofsky, *The Life and Art of Albrecht Dürer*, Princeton 1955.

człowieka. W tym kontekście możliwe staje się także odczytanie klimatu epoki, przeplatanego spuścizną późnego średniowiecza, ale i nowym tchnieniem, jakie niósł ze sobą renesans.

Już w liście z 1507 r. do Jacoba Hellera artysta napisał: „Chcę służyć sztuce, tak jak inni służą Bogu”³. To porównanie uzmysławia, że dla mistrza z Norymbergii praca artystyczna miała nie tylko wymiar estetyczny, ale również etyczny i duchowy. W tej optyce ów list Dürera stał się więc nie tylko dokumentem, ale i tekstem wychowawczym, który pozwala analizować wartości istotne dla formacji człowieka. Bogusław Śliwerski w pracy *Pedagogika ogólna* słusznie przypomniał, że „pedagogika nie może abstrahować od egzystencjalnych doświadczeń jednostki, jeśli ma być autentyczna”⁴. Właśnie takie doświadczenia – pełne niepokoju, nadziei, wiary i troski o innych – można znaleźć w listach Dürera.

Albrecht Dürer jako nauczyciel – relacja mistrz–uczeń w świetle listów

Choć Dürer nie prowadził formalnej szkoły, to jednak dla wielu uczniów i współpracowników stał się autorytetem. W liście do Willibalda Pirckheimera z 1506 r. wspominał swojego ucznia Hansa: „Dbam o niego jak o brata. Czyni postępy, lecz potrzebuje jeszcze ćwiczenia ręki i ducha”⁵. Mistrz z Norymbergii traktował zatem nauczanie nie tylko jako przekaz techniki, ale nade wszystko jako formację całego człowieka – zarówno jego rzemiosła, jak i charakteru.

We współczesnej pedagogice coraz częściej powraca się do idei personalistycznego wychowania, w którym ważne jest nie tylko „uczenie”, ale przede wszystkim „towarzyszenie w rozwoju”⁶. Dürer był takim towarzyszem, ponieważ jego listy pełne są uwag odnoszących się nie tylko do procesu tworzenia, ale także świadectwem konkretnych wartości, którymi artysta kierował się w codziennym życiu. To one w konsekwencji stawały się fundamentem takich postaw pedagogicznych jak kształcenie w cierpliwości i pokorze wobec materii, poszukiwaniu prawdy w sztuce, pogłębianiu duchowości. W liście do Niklausa

3 A. Dürer, *List do Jacoba Hellera*, w: *Dürer: Letters and Writings*, red. H. Rupprich, Princeton 1956, s. 88.

4 B. Śliwerski, *Pedagogika ogólna. Podstawowe prawidłowości*, Kraków 2008, s. 56.

5 A. Dürer, *Dürer: Letters and Writings*, s. 198.

6 B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 2006, s. 88.

Kratza z 1518 r. mistrz drzeworytu zalecał uczniom: „Niech twoje dzieło będzie prawdziwe, choćby nie było piękne – bo tylko prawda przetrwa czas”⁷.

Relacja mistrz–uczeń w ujęciu Dürera jest dialogiczna, pełna troski i uważności. Nawiązuje to do idei wychowania według koncepcji Jana Hellera, który uważał, że: „Wychowawca nie formuje jak rzeźbiarz – on towarzyszy jak ogrodnik”⁸. Taka postawa często przejawiała się w listach Dürera, który ucznia bardziej „pielęgnował” niż go modelował.

Edukacja przez sztukę – idea doskonalenia się w duchu renesansu

Albrecht Dürer był malarzem, grafikiem i teoretykiem sztuki, ale ponadto myślicielem, który w swojej twórczości i w prowadzonej korespondencji zawarł głębokie rozważania na temat edukacyjnej roli sztuki. Sztuka, jego zdaniem, nie jest wyłącznie rzemiosłem, lecz staje się ścieżką rozwoju duchowego i moralnego. Listy artysty świadczą o jego przekonaniu, że doskonalenie się w sztuce prowadzi do wewnętrznego doskonalenia człowieka. W liście do Wilibalda Pirckheimera z 7 lutego 1506 r. (z Wenecji) Dürer zauważył:

Człowiek musi najpierw w sobie mieć porządek i wiarę, zanim będzie w stanie stworzyć coś, co godne jest pamięci. Nie wystarczy ręka – trzeba także ducha⁹.

Widoczna jest tu wyraźna analogia między procesem artystycznym a duchową ascezą. Mistrz z Norymbergii nie oddzielał estetyki od etyki – wierzył, że jedynie człowiek moralnie rozwinięty jest w stanie tworzyć dzieła naprawdę wartościowe. Takie podejście koresponduje z renesansową ideą *homo artifex* – człowieka jako twórcy nie tylko dzieł zewnętrznych, ale i samego siebie. W pedagogice humanistycznej, szczególnie tej inspirowanej myślą Karla Jaspersa, wychowanie jest to nie tyle przekaz wiedzy, co „inicjowanie w egzy-

7 A. Dürer, *Dürer: Letters and Writings*, s. 172.

8 J. Heller, *Teologia wychowania*, Warszawa 1993, s. 42.

9 A. Dürer, *Dürer: Letters and Writings*, s. 200.

stencję”¹⁰. Sztuka w tym kontekście staje się narzędziem samoformacji, czyli pracy nad sobą, poprzez którą człowiek zbliża się do prawdy i dobra.

W listach Dürera pojawia się motyw nieustannego doskonalenia. W 1506 r. pisał do swego przyjaciela:

Gdybym tylko miał jeszcze czas, by się uczyć! Tak wiele rzeczy jest mi jeszcze nieznanym, choć Bóg dał mi nieco rozumu i chęci¹¹.

A rok później zwierzał się do Jacoba Hellera:

Człowiek winien się uczyć przez całe życie. Pokora wobec sztuki i Boga jest początkiem mądrości¹².

Te refleksje można odczytać jako pedagogiczne credo: wychowanie to proces ciągłego wzrastania wpisany w napięcie między tym kim jesteśmy, a kim możemy się stać. W duchu pedagogiki twórczości, której przedstawicielem w Polsce był m.in. Bogdan Suchodolski, sztuka ma potencjał emancypacyjny – pozwala człowiekowi wyrazić siebie, przekroczyć ograniczenia codzienności, odkryć sens¹³. Dürer w swoim życiu i w listach był właśnie świadkiem takiego procesu – walki o autentyczność, szlachetność i głębię wyrazu.

Praca i duchowość – pedagogika codzienności w listach Dürera

W listach Albrechta Dürera uderza niezwykle połączenie przyziemnych trosk z głębokim wymiarem duchowym. Artysta, mimo sukcesów i uznania, często dzielił się refleksją nad własną kondycją, nad sensem pracy, cierpienia oraz koniecznością zmagania się z codziennością. To nie tylko świadectwo życia artysty, ale również źródło rozważań pedagogicznych – o wychowaniu

10 K. Jaspers, *Idea uniwersytetu*, tł. M. Mroczkowska, Warszawa 2004, s. 112.

11 A. Dürer, *Dürer: Letters and Writings*, s. 210.

12 Tamże, s. 117.

13 B. Suchodolski, *Rozwój nowożytnej filozofii człowieka*, Warszawa 1986, s. 242.

do wytrwałości, odpowiedzialności, skromności i duchowej uważności. W liście z 1509 r. do Jacoba Hellera, Dürer dopełnił tę myśl formułą:

Niechaj ręka nie ustaje, póki serce pała – bo z serca pochodzi wszystko, co dobre. A kto pracuje z sercem, ten służy Bogu¹⁴.

Takie słowa dają się odczytać jako afirmacja etosu pracy rozumianej nie jako przymus, ale jako powołanie. Praca w tym ujęciu staje się zarazem przestrzenią duchowego rozwoju, a nie jedynie fizycznego trudu. Mistrz z Norymbergii postrzegał ją nie tylko jako środek do osiągnięcia celu materialnego, lecz przede wszystkim jako przestrzeń samorealizacji, doskonalenia się i odpowiedzialności wobec wspólnoty.

W pedagogice chrześcijańskiej – od św. Benedykta po współczesne ujęcia duchowości pracy – działanie ludzkie ma wymiar sakralny: „ora et labora” (módl się i pracuj), stając się zasadą integralnego wychowania. Dürer, choć nie był teologiem, wyraźnie wskazywał na podobne tendencje, łącząc modlitwę z pracą, refleksję z działaniem, sztukę z moralnością. Jego listy są więc doskonałym przykładem tego, co Władysław Stróżewski nazywał „duchowością konkretną” – głębią przeżywaną w codziennych czynnościach¹⁵. W tym sensie list jako forma wypowiedzi stał się w tym przypadku narzędziem pedagogicznym służącym nie tylko komunikacji, ale i wychowaniu poprzez świadectwo. Pisząc o zmęczeniu, cierpieniu czy zwątpieniu, Dürer nie zamykał się w egotycznej introspekcji, przeciwnie, jego styl nacechowany jest troską o dobro wspólne, pokorą wobec losu, poszukiwaniem sensu. Taka narracja może inspirować dzisiejszą pedagogikę egzystencjalną, która – jak zauważyła Danuta Lalak – „stawia w centrum osobę przeżywającą swoje życie autentycznie i świadomie”¹⁶.

Zgodnie z przesłaniem Józefa Tischnera, praca powinna być przestrzenią spotkania człowieka z wartościami, a nie jedynie realizacją funkcji ekonomicznych. Artysta zdaje się tę uwagę wyprzedzać, pisząc z pasją o zawodzie twórcy

14 A. Dürer, *Dürer: Letters and Writings*, s. 95.

15 W. Stróżewski, *Istnienie i sens*, Kraków 1994, s. 112.

16 D. Lalak *Tożsamość w czasach przemian. Studium socjopedagogiczne*, Warszawa 2001, s. 45.

jako o służbie pięknu, dobru i prawdzie. Ksiądz Tischner zauważał, że: „Człowiek pracując – wchodzi w świat wartości, dotyka ich i pozwala im przemawiać przez swoje dzieła”¹⁷.

W kontekście edukacyjnym listy Dürera mogą być zatem traktowane jako materiał służący formacji charakteru, ukazują bowiem model człowieka, który nie ucieka od trudów, ale stara się nadać im sens. Są świadectwem etosu pracy i życia duchowego, którego dziś szczególnie potrzeba w dobie kultury natychmiastowości i powierzchowności. Za Januszem Tarnowskim należy więc przyjąć konkluzję, że: „Wychowanie do pracy to także wychowanie do cierpliwości, do miłości konkretności, do trudu, który nie przynosi od razu efektów”¹⁸, gdyż słowa te doskonale harmonizują z duchem korespondencji Albrechta Dürera.

Cierpienie, przemijanie i nadzieja: pedagogika egzystencjalna w korespondencji Dürera

Listy mistrza z Norymbergii, zwłaszcza te pisane pod koniec życia, ukazują jego głęboką wrażliwość na kwestie przemijania, śmierci, choroby i samotności. W korespondencji skierowanej do Pirckheimera z 1524 r. Dürer napisał:

Cóż bowiem może człowiek uczynić sam z siebie? Wszystko zależy od Boga.
Czego się nauczyłem, to Jego łaska. Proszę tylko, by dał mi siłę znosić ból
i cierpliwość wobec śmierci¹⁹.

Słowa te brzmią jak osobiste wyznanie człowieka, który doświadczył egzystencjalnego lęku, ale też i słycać w nich głos pełen pokory i duchowej gotowości.

Refleksja nad cierpieniem i przemijaniem może być źródłem pedagogiki egzystencjalnej, która – jak podkreślił Viktor Emil Frankl – uczy człowieka nadawania sensu doświadczeniom granicznym oraz wprawia w poszukiwanie wartości w cierpieniu²⁰. Dürer, mimo problemów zdrowotnych i niepewności,

17 J. Tischner, *Etyka solidarności oraz Homo sovieticus*, Kraków 2005, s. 91.

18 J. Tarnowski, *Wychowanie personalistyczne*, Warszawa 1991, s. 112.

19 A. Dürer, *Dürer: Letters and Writings*, s. 243.

20 V. E. Frankl, *Człowiek w poszukiwaniu sensu*, tł. A. Czwojdrak, Warszawa 2018, s. 132.

kontynuował własną pracę, przekazując swoim bliskim i uczniom wiarę w sens wysiłku twórczego, gdy pisał:

I dziś dopiero zacząłem projektować mój obraz. Bo ręce pokryły mi się wrzodami tak bardzo, że nie mogłem pracować²¹.

Jego listy są zapisem wewnętrznej walki, duchowego dojrzewania i aktu wychowawczego, czyli potwierdzania tego, jak można żyć w obliczu kruchości istnienia. Karl Jaspers zauważał, że edukacja powinna prowadzić człowieka ku samopoznaniu i gotowości stawienia czoła losowi, a nie tylko do przystosowania się do rzeczywistości²². Dürer wydaje się być świadkiem takiej postawy, a jego listy stały się dokumentem „wewnętrznego nauczania”, które może dziś inspirować współczesnych pedagogów do prowadzenia dialogu z uczniem na temat cierpienia, śmierci, sensu i nadziei.

Wychowanie przez piękno: estetyka jako wartość pedagogiczna

W listach Dürera często powraca motyw piękna, nie tylko jako cel artystyczny, ale również duchowy i moralny. Artysta piękno postrzegał jako fenomen boskiego ładu, a jego poszukiwanie – jako proces doskonalenia zarówno dzieła, jak i samego siebie. Taka wizja piękna prowadzi wprost do pedagogicznej refleksji nad wychowaniem poprzez doświadczenie estetyczne. W tradycji pedagogiki humanistycznej i personalistycznej – reprezentowanej m.in. przez Bogdana Suchodolskiego, a później Irenę Wojnar – wskazuje się, że wychowanie przez sztukę i estetykę należy traktować jako proces kształtowania wrażliwości moralnej i duchowej²³. Dürer, choć nie sformułował systematycznej teorii wychowania, intuicyjnie pokazywał, że kontakt z pięknem wpływa na rozwój człowieka, uczy harmonii, skupienia, pokory i zachwyty.

21 A. Dürer, *Listy do Willibalda Pirckheimera pisane z Wenecji w r. 1506*, w: *Albrecht Dürer jako pisarz i teoretyk sztuki*, wybór, tł., red. J. Białostocki, Wrocław 1956, s. 14.

22 K. Jaspers, *Wprowadzenie do filozofii*, tł. A. Landman, Kraków 1990, s. 75.

23 K. Pankowska, *Historyczne znaczenie i aktualność poglądów Bogdana Suchodolskiego na temat wychowania przez sztukę*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 233 (2014) nr 3, s. 95–103.

Współczesna pedagogika podkreśla znaczenie sztuki jako medium wychowawczego, które wspomaga rozwój emocjonalny, etyczny i poznawczy ucznia. Dariusz Zajac uznał, że:

Wychowanie estetyczne ma obejmować całą osobowość, pozostając w zgodzie z dymensjonalnością człowieka. Ma łączyć zagadnienia piękna z treściami społecznymi i moralnymi²⁴.

Wchodzimy tu więc w strefę przeżyć, która zdaniem Urszuli Szuścik łączy się z refleksyjnością²⁵. Tę ideę odnajdujemy właśnie u Dürera, który nie tyle „uczył sztuki”, co prowadził ku postawie otwartości na wymiar głębszy – duchowy i aksjologiczny. Dlatego też listy mistrza z Norymbergii można odczytywać jako świadectwo pedagogiki piękna – wychowania do głębokiego przeżywania świata, kształtowania duszy przez kontemplację i twórczość. W obliczu współczesnego kryzysu wartości estetycznych i redukcji sztuki do funkcji dekoracyjnych lub rynkowych, Dürer w swoich listach jawi się jako przewodnik ku pedagogice kontemplacji, stawiającej pytanie o to co piękne, dobre i prawdziwe.

Dürer jako świadek duchowości chrześcijańskiej w procesie wychowania

Albrecht Dürer żył i tworzył w latach głębokich przemian religijnych, w okresie reformacji, czasach, które nie tylko przekształcały Kościół, ale także myślenie o człowieku, jego miejscu w świecie i relacji z Bogiem. Korespondencja artysty ujawnia wrażliwość religijną i osobistą duchowość, zakorzenioną w chrześcijańskim humanizmie. W jednym z listów napisał:

z powodu wiary chrześcijańskiej musimy być tu [otoczeni] szyderstwem i niebezpieczeństwami – gdyż szydzą z nas, nazywają heretykami. Bóg jednak udziela nam swej łaski i wzmacnia nas w swym słowie, więc Bogu

24 D. Zajac, *Miejsce wychowania estetycznego w edukacji kulturalnej*, „Studia z Teorii Wychowania”, 8 (2017) nr 1 (18), s. 44.

25 U. Szuścik, *Refleksyjność wartości edukacji przez sztukę*, „Wartości w muzyce”, (2009)2, s. 74.

musimy być posłuszniejsi niż człowiekowi. [...] przeto niech Bóg umacnia nas w dobrym²⁶.

Mistrz z Norymbergii żyje zatem w świadomości ciągłej obecności Boga, ale i pełnej odpowiedzialności za realizację wartości stanowiących o życiu chrześcijańskim. Duchowość przenika jego codzienność i kształtuje relacje w duchu posłuszeństwa i zaufania Bogu.

Dürer nie był teologiem, ale jego pisma i dzieła obrazują postawę głęboko chrześcijańską, w której wychowanie otrzymało wymiar transcendentny. Duchowość, jaką reprezentuje, nie jest oderwana od codzienności – przeciwnie, przejawia się w pracy, cierpliwości, relacjach międzyludzkich i twórczości. W tym sensie wpisuje się on w nurt pedagogiki personalno-egzystencjalnej, o której Tarnowski pisał, że staje się ona nie tylko przekazywaniem wiedzy religijnej, ale prowadzi ku Bogu poprzez świadectwo życia, poprzez osobowy kontakt czy też wspólne przeżywanie wartości²⁷.

Treści zawarte w listach Dürera wskazują, że wychowywać należy do pogłębiania duchowości nie przez moralizowanie, lecz przez autentyczność, pokorę i przykład życia. Jego duchowość nie jest triumfalistyczna – jest cicha, pełna zadumy, zmagania się z losem oraz ufności. Mistrz z Norymbergii prezentuje się jako mistrz duchowy, który uczy nie tyle prawd dogmatycznych, co postawy wdzięczności, zachwytu i pokory wobec tajemnicy istnienia i tworzenia. Wychowanie inspirowane taką duchowością nie zamyka się w ramach jednej religii – staje się ono uniwersalnym procesem dojrzewania człowieka ku większej głębi, sensowi i obecności drugiego. Albrecht Dürer poprzez swoje listy i życie, wskazał, że edukacja może być drogą do Boga – przez sztukę, pracę, cierpienie i miłość.

Zakończenie

Przywołane w tekście listy mistrza z Norymbergi stanowią niezwykle bogaty materiał do pobudzania refleksji pedagogicznej i filozoficznej. Z jednej strony są dokumentem epoki, czyli świadectwem renesansowego humanizmu, ducho-

26 A. Dürer, *List do Mikołaja Kratzera*, w: *Albrecht Dürer jako pisarz i teoretyk sztuki*, s. 39.

27 J. Tarnowski, *Podzwonne dla pedagogiki egzystencjalistów?*, w: *Idee pedagogiki filozoficznej*, red. S. Sztobryn, B. Śliwerski, Łódź 2003, s. 84.

wej wrażliwości i społecznego zaangażowania. Z drugiej – ponadczasowym źródłem przemyśleń nad kondycją człowieka, rolą nauczyciela, wartością pracy i cierpienia, pięknem oraz duchowością. Artysta podkreślał w nich, że edukacja nie może być redukowana do przekazywania wiedzy, ponieważ musi obejmować całego człowieka: jego ciało, duszę, rozum i serce. Poprzez swoją korespondencję Dürer pozostawił potomnym nie tylko obraz renesansowego artysty, ale i mistrza wychowania – człowieka dialogu, duchowego przewodnika i myśliciela. Specyfika narracyjna Dürera zawarta w listach, wpisuje się bez wątpienia w nurt pedagogiki epistolarnej, którą Urszula Chęcińska zdefiniowała jako:

rodzaj pedagogiczno-psychologicznej refleksji nad światem kultury. Wiąże się ona z trwałym systemem kulturalnych odniesień i kulturowych kontekstów wpisujących się we współczesny autobiograficzny dyskurs naukowy poprzez list jako dokument osobisty i źródło wiedzy o życiu indywidualnym i zbiorowym²⁸.

Albrecht Dürer, niczym współczesny pedagog, który łączy teorię z praktyką, zaproponował model wychowania zintegrowanego – opartego na autentyczności, osobistym świadectwie, refleksji egzystencjalnej i duchowości. Jego korespondencja jest swoistą mapą drogową dla edukatora, który nie tylko naucza, ale i towarzyszy uczniowi w jego rozwoju oraz zmaganiu z losem. Jak napisał w jednym z listów:

Gdy nas wysławiają, podnosimy szyję i wierzymy. A tymczasem może stoi za tym tylko zły pochlebca, który z nas szydzi. Dlatego nie dawajcie wiary gdy Was chwala²⁹.

W świecie, który zмага się z kryzysem sensu, indywidualizmem i instrumentalnym podejściem do wiedzy, lektura listów artysty przypomina o konieczności wychowania opartego na wartościach, relacjach i duchowości. Pedagogika, która sięga po jego dziedzictwo, może stać się pedagogiką nadziei ukierunkowaną na wewnętrzne odrodzenie człowieka.

28 U. Chęcińska, *O pedagogice epistolarnej jako sztuce życia. Listy prof. Zygmunta Mysłakowskiego do Joanny Kulmowej (1963–1971)*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 6 (2021) nr 1, s. 581, DOI: 10.36578/BP.2021.06.13.

29 A. Dürer, *Listy do Willibalda Pirckheimera pisane z Wenecji w r. 1506*, s. 22.

W czasach kryzysu autorytetów, zacierania się granic między wiedzą a informacją, listy mistrza z Norymbergii mogą być wezwaniem do pedagogiki głębi, czyli do wychowania przez relację, duchowość, piękno i egzystencjalną autentyczność. Ich analiza może wzbogacić współczesne myślenie o edukacji, szczególnie tej, która poszukuje sensu i odpowiedzi na najgłębsze pytania ludzkiego życia.

Streszczenie: Listy Albrechta Dürera, jednego z najwybitniejszych artystów niemieckiego renesansu, są nie tylko cennym źródłem historycznym i artystycznym, lecz także inspirującym materiałem do refleksji pedagogicznej, duchowej i filozoficznej. W artykule poddano analizie wybrane listy Dürera, ukazując je jako przestrzeń formowania się idei wychowawczych, przekazywania wartości oraz kształtowania osobowości w kontekście humanistycznym, religijnym i egzystencjalnym. Celem artykułu jest odnalezienie wskazań świadczących o tym, że w listach artysty obecne są treści mogące być podstawą współczesnych rozważań nad relacjami mistrz–uczeń, edukacją artystyczną, duchowym rozwojem, znaczeniem pracy i samodoskonalenia w procesie wychowania, a także nad egzystencjalnym sensem bycia nauczycielem i uczniem.

Słowa kluczowe: Albrecht Dürer, pedagogika renesansu, edukacja duchowa, relacja mistrz–uczeń, pedagogika egzystencjalna, humanizm, list jako narzędzie wychowawcze.

Bibliografia

Źródła

- Dürer A., *Dürer: Letters and Writings*. red. H. Rupprich, Princeton 1956.
Dürer A., *Listy do Willibalda Pirckheimera pisane z Wenecji w r. 1506*, w: *Albrecht Dürer jako pisarz i teoretyk sztuki*, red. J. Białostocki, Wrocław 1956, s. 12–23.

Opracowania

- Chęcińska U., *O pedagogice epistolarnej jako sztuce życia. Listy prof. Zygmunta Mysłakowskiego do Joanny Kulmowej (1963–1971)*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 6 (2021) nr 1, s. 577–594, DOI: 10.36578/BP.2021.06.13.
Frankl V. E., *Człowiek w poszukiwaniu sensu*, tł. A. Czwojdrak, Warszawa 2018.
Heller J., *Teologia wychowania*, Warszawa 1993.
Jaspers K., *Idea uniwersytetu*, tł. M. Mroczkowska, Warszawa 2004.

- Jaspers K., *Wprowadzenie do filozofii*, tł. A. Landman, Kraków 1990.
- Lalak D., *Tożsamość w czasach przemian. Studium socjopedagogiczne*, Warszawa 2001.
- Pankowska K., *Historyczne znaczenie i aktualność poglądów Bogdana Suchodolskiego na temat wychowania przez sztukę*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 233 (2014) nr 3, s. 95–103.
- Panofsky E., *The Life and Art of Albrecht Dürer*, Princeton 1955.
- Stróżewski W., *Istnienie i sens*, Kraków 1994.
- Suchodolski B., *Rozwój nowożytnej filozofii człowieka*, Warszawa 1986.
- Śliwerski B., *Pedagogika ogólna. Podstawowe prawidłowości*, Kraków 2008.
- Śliwerski B., *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 2006.
- Szulakiewicz W., *Korespondencja w badaniach historii edukacji i nauki*, w: *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015, s. 25–51.
- Szuścik U., *Refleksyjność wartości edukacji przez sztukę*, „Wartości w muzyce”, (2009)2, s. 73–80.
- Tarnowski J., *Podzwonne dla pedagogiki egzystencjalistów?*, w: *Idee pedagogiki filozoficznej*, red. Sławomir Sztobryn, Bogusław Śliwerski, Łódź 2003, s. 82–92.
- Tarnowski J., *Wychowanie personalistyczne*, Warszawa 1991.
- Tischner J., *Etyka solidarności oraz Homo sovieticus*, Kraków 2005.
- Zając D., *Miejsce wychowania estetycznego w edukacji kulturalnej*, „Studia z Teorii Wychowania”, 8 (2017) nr 1 (18), s. 41–53.